

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA TOLERANTLIK KO'NIKMLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Abdulhayeva Adiba Botirjon qizi

Annotatsiya:

Ushbu keng qamrovli ilmiy maqolada zamonaviy oliy ta'lim muassasalari sharoitida talaba-yoshlar shaxsida tolerantlik (bag'rikenglik) ko'nikmalarini tizimli, bosqichma-bosqich rivojlantirishning konseptual asoslari, pedagogik-psixologik qonuniyatlari hamda innovatsion ta'lim metodlari atroflicha tadqiq etiladi. Globallashuv jarayonlarining shiddatli tus olishi, raqamli madaniyatning ommalashuvi hamda ko'p konfessiyali, ko'p millatli ta'lim maydonining shakllanishi bo'lajak mutaxassislarda empatiya, ijtimoiy moslashuvchanlik, ziddiyatlarni tinch yo'l bilan bartaraf etish, o'zgalar nuqtai nazariga ehtirom bilan yondashish hamda konstruktiv muloqot madaniyatini yuksaltirishni taqozo etmoqda. Tadqiqot doirasida talabalarda shaxslararo, etnik, konfessiyalararo va ijtimoiy bag'rikenglik mezonlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilg'or interfaol pedagogik texnologiyalar, aniq hayotiy keyslar (case-study), psixologik treninglar, simulyatsiya va rolli o'yinlar, loyiha asosida ta'lim berish mexanizmlari hamda darsdan tashqari tarbiyaviy faoliyatning o'rni yaxlit ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar:

tolerantlik madaniyati, oliy ta'lim tizimi, talaba-yoshlar, ijtimoiy empatiya, pedagogik texnologiyalar, keys-stadi, madaniyatlararo muloqot, ijtimoiy moslashuv, qadriyatlar tizimi, tanqidiy fikrlash, guruh hamkorligi, ziddiyatlarni boshqarish.

Yigirma birinchi asrning global o'zgarishlari, geosiyosiy dinamikasi, madaniyatlararo chegaralarning qisqarishi hamda axborot-kommunikatsiya makonining beqiyos kengayishi insoniyat jamiyati oldiga tubdan yangi sotsial-ma'naviy vazifalarni qo'yimoqda. Turli etnik, konfessiyaviy, madaniy va dunyoqarashga ega bo'lgan ijtimoiy guruhlarining o'zaro uyg'unlikda, tinch-totuv va samarali hamkorlikda yashashi har qanday barqaror taraqqiyotning poydevori sifatida maydonga chiqmoqda. Bunday murakkab sharoitda oliy ta'lim tizimi nafaqat fundamental bilimlar, amaliy ko'nikmalar va kasbiy malakalarni taqdim etuvchi muassasa, balki bo'lajak jamiyat me'morlari bo'lgan yosh avlodning qadriyatlar tizimini sayqalloovchi, ularning ma'naviy-axloqiy dunyosini yo'naltiruvchi bosh

ijtimoiy institut vazifasini bajaradi. Oliy ta'lim dargohlarida talaba-yoshlarning bag'rikeng, insonparvar, o'zgalar shaxsi va e'tiqodini hurmat qiluvchi yetuk fuqaro sifatida kamol topishi davlatimizning milliy xavfsizligi, ijtimoiy jipsligi hamda xalqaro maydondagi nufuzi bilan uzviy bog'liq bo'lgan strategik omildir. Tolerantlik tushunchasi o'zining etimologik va falsafiy tabiatiga ko'ra ko'p qirrali hodisadir. Lotincha "tolerare" so'zidan kelib chiqqan bu atama kundalik muloqotda ko'pincha sabr-toqat yoki chidamlilik ma'nosida qabul qilinsa-da, zamonaviy falsafiy, sotsiologik va pedagogik fanlar tizimida u ancha chuqur hamda faol ijtimoiy pozitsiyani ifodalaydi. YUNESKOning 1995-yilda qabul qilingan Bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasida ta'kidlanganidek, tolerantlik — bu shunchaki o'zgalarga befarq bo'lish, boshqalarning nuqtai nazariga shunchaki indamay chidash yoki o'z tamoyillaridan voz kechish degani emas. Aksincha, u insonning ajralmas huquqlari va asosiy erkinliklarini so'zsiz tan olish, insoniy xilma-xillikni boylik va tabiiy ne'mat deb bilish, tenglik asosida konstruktiv muloqot o'rnatishga tayyorlik demakdir. Shu boisdan oliy ta'lim talabalarida passiv chidamlilikni emas, aynan faol, ongli va qadriyatga asoslangan tolerantlik madaniyatini tarbiyalash pedagogika fanining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanmoqda. Talabalik davri inson ontogenezida shaxsning intellektual, ijtimoiy va axloqiy jihatdan eng jadal, hal qiluvchi rivojlanish bosqichi sanaladi. Yosh xususiyatlari nuqtai nazaridan olib qaraganda, 17–23 yosh oralig'idagi davr o'z-o'zini anglash, dunyoqarash qoliplarining uzil-kesil shakllanishi, ijtimoiy rollarga moslashish hamda shaxsiy mustaqillikning qaror topishi bilan tavsiflanadi. [10/13/2026 9:56 AM] Maqola_admin1: Biroq ayni shu davrda yoshlar hissiy jo'shqinlik, ma'lum darajadagi radikallik, tajribasizlik oqibatida yuzaki xulosalar chiqarish, ijtimoiy stereotiplarga tez berilish yoki o'zidan farqli bo'lgan guruhlariga nisbatan begonasirash xavfiga ham moyil bo'ladilar. Talaba maktab muhitidan chiqib, respublikaning turli viloyatlaridan, hatto turli mamlakatlardan kelgan tengdoshlari, turfa xil tarbiya, til lahjalari, urf-odatlar va oilaviy an'analar jamlangan ko'p madaniyatli akademik muhitga qadam qo'yadi. Mazkur adaptatsiya jarayonida yoshlarda tolerantlik immunitetining mavjud bo'lmasligi guruh ichidagi ziddiyatlarga, yakkalanib qolishga yoki madaniy to'siqlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish tizimli pedagogik boshqaruvni taqozo etadi. Zamonaviy pedagogika fani talabalarda tolerantlikni shakllantirish jarayonini bir necha o'zaro bog'liq tarkibiy qismlarga ajratadi. Birinchisi — kognitiv (bilimiy) komponent bo'lib, u talabalarning inson huquqlari, madaniyatlar xilma-xilligi, dinlar tarixi, etnik an'analar, tolerantlikning huquqiy va falsafiy asoslari to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirishini nazarda tutadi. Talaba bilmagan, tushunmagan narsasidan hadiksiraydi; chuqur gumanitar bilim esa noto'g'ri tasavvur va illyuziyalarga chek qo'yadi. Ikkinchisi — affektiv-hissiy (emotsional) komponent bo'lib, u shaxsda empatiya, o'zgalar dardini his qilish, begona madaniyat vakiliga

nisbatan hamdardlik, hissiy ochiqlik va ezgulik tuyg'ularini qaror toptirishni o'z ichiga oladi. Uchinchi — xulq-atvor (faoliyat) komponenti hisoblanib, u to'plangan bilim va hissiyotlarni real amaliyotda namoyon etish, bahslarda madaniy muomala qilish, murosa yo'llarini topish, hamkorlikda ishlash va nizoli vaziyatlarni zo'ravonliksiz bartaraf etish ko'nikmalarida aks etadi. Ushbu uch komponentni uyg'un rivojlantirish an'anaviy, monologik o'qitish usullari orqali to'laqonli amalga oshmaydi. O'qituvchining shunchaki ma'ruza o'qishi, talabalarni bag'rikeng bo'lishga da'vat qilishi kutilgan amaliy samarani bermaydi. Shaxsiy qadriyatlar faol amaliy tajriba, mustaqil mulohaza va ichki kechinmalar orqali o'zlashtiriladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tolerantlik ko'nikmalarini yuksaltirishda interfaol ta'lim texnologiyalari, avvalo, keys-stadi (case-study) metodi alohida o'rin tutadi. Real yoki modellashirilgan hayotiy ziddiyatlar, madaniyatlararo tushunmovchiliklar, millatlararo yoki ijtimoiy kelishmovchiliklar aks etgan aniq vaziyatlarni tahlil qilish jarayonida talabalar passiv tinglovchidan muammo yechimini izlovchi faol tadqiqotchiga aylanadilar. Keyslar ustida ishlash paytida talabalar har bir tomonning nuqtai nazarini, motivlarini, huquqiy va ma'naviy asoslarini alohida o'rganib, voqeaga faqat bitta burchakdan qarash qanchalik xato ekanligiga bevosita iqrar bo'ladilar. Tolerantlikni shakllantirishning yana bir kuchli vositasi — bu debatlar, bahs-munozaralar va davra suhbatlari tizimidir. Karl Popper yoki parlament debatlar formatidagi munozaralarda talabalarga ataylab o'zlari shaxsiy hayotda qo'llab-quvvatlamaydigan pozitsiyani himoya qilish vazifasi topshirilishi mumkin. Bu usul psixologik jihatdan benihoya samarali bo'lib, talabani o'zining shaxsiy stereotiplari chegarasidan chiqishga, muxolif tomonning qanday mantiqiy dalillarga tayanishini chuqur tahlil qilishga majbur etadi. Bunday mashg'ulotlar jarayonida talabada "mening fikrimdan farqli fikr ham mavjud bo'lish huquqiga ega" degan qat'iy dunyoqarash shakllanadi. Munozara madaniyati orqali yoshlar o'z fikrini haqorat va agressiyasiz, dalillar bilan, ehtirom asosida ifoda etishni, shuningdek, boshqaning fikrini sabr bilan oxirigacha tinglashni o'rganadilar. Talabalar ichki ruhiy olamiga bevosita ta'sir o'tkazish va empatiyani oshirishda rol hamda psixologik-simulyatsion o'yinlar beqiyos ahamiyatga ega. Masalan, "boshqa inson poyafzalida yurib ko'rish" konsepsiyasiga asoslangan rol treninglarda talabalarga turli ijtimoiy qatlam, imkoniyati cheklangan shaxs, chet ellik muhojir yoki ozchilik vakili rollari taqsimlanadi. [10/13/2026 9:56 AM] Maqola_admin1: Talaba mazkur rolni gavdalantirish asnosida o'sha shaxs duch keladigan kamsitishlar, tushunmovchiliklar, ruhiy bosimlar va ijtimoiy to'siqlarni shaxsan o'z qalbidan o'tkazadi. Bunday ichki hissiy tajriba kitobiy tushuntirishlardan yuz barobar kuchliroq bo'lib, shaxsda uzoq muddatli ijtimoiy empatiya, insoniy mehr va tushunish tuyg'usini mustahkamlaydi. Stereotiplar poydevori aynan shunday empatiya hissi orqali emirilib ketadi. Buning davomi o'laroq, loyiha asosida o'qitish (project-based learning) va kichik guruhlarda jamoaviy faoliyat metodi talabalarning amaliy muloqot maydonini

kengaytiradi. Talabalar murakkab ilmiy, ijtimoiy yoki amaliy loyihalarni bajarish uchun xarakteri, dunyoqarashi, millati va ijtimoiy mavqei har xil bo'lgan talabalardan tashkil topgan mikro-guruhlariga ajratiladi. Umumiy umumjamoa maqsadi qo'yilganda, shaxsiy farqlar ikkinchi darajaga tushadi. Talabalar umumiy g'alabaga erishish uchun bir birlarining kuchli tomonlarini qadrlashni, zaif tomonlarini esa o'zaro yordam bilan to'ldirishni, kelishmovchilik yuz berganda kompromissga (murosaga) kelishni o'rganadilar. Birgalikdagi muvaffaqiyat hissi yoshlar o'rtasidagi har qanday sun'iy to'siqni yengib o'tadi va ularda haqiqiy jamoaviylik tolerantligini tarbiyalaydi. Pedagogik jarayonda ijtimoiy-gumanitar fanlarning integratsiyasi ham muhim poydevor hisoblanadi. Falsafa, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya, dinshunoslik va etika fanlari doirasida tolerantlik mavzusi shunchaki bitta reja sifatida emas, balki butun o'quv kursining leytmotivi sifatida o'tishi maqsadga muvofiqdir. Ma'ruzalarda Sharq mutafakkirlarining — Abu Nasr Forobiyning fozil jamoa haqidagi ta'limoti, Alisher Navoiyning barcha insonlarni teng va qadrlil bilish borasidagi gumanistik qarashlari, Jaloliddin Rumiyning bag'rikenglik falsafasi hamda jadid ma'rifatparvarlarining ilg'or g'oyalari zamonaviy xalqaro inson huquqlari standartlari bilan taqqoslab o'rgatilishi zarur. Milliy merosimizdagi bag'rikenglik ildizlarini teran anglash yoshlarda ushbu qadriyatga nisbatan ichki g'urur va ishonch tuyg'usini uyg'otadi. Tolerantlikni shakllantirish jarayoni auditoriya devorlari bilan cheklanib qolmasligi shart. Auditoriyadan tashqari tarbiyaviy va jamoatchilik faoliyati mazkur ko'nikmalarning mustahkamlanishida yetakchi o'rinda turadi. Oliy ta'lim muassasalarida muntazam ravishda "Madaniyatlar xilma-xilligi haftaligi", milliy taomlar va milliy liboslar festivallari, xorijiy talabalar bilan ijodiy kechalar tashkil etilishi lozim. Bu kabi tadbirlar madaniyatlarni qiyoslash, ularning bir-birini boyitishini ko'rsatish orqali yoshlarda o'zga madaniyatlarga nisbatan estetik va ma'naviy qiziqish uyg'otadi. Shuningdek, talabalarni ko'ngillilar (volontyorlar) harakatiga jalb qilish, qariyalar uylariga, maxsus maktab-internatlariga xayriya tashriflarini uyushtirish, ijtimoiy aksiyalarda qatnashish ularning qalbida mehr-shafqat, ijtimoiy adolat va hamjihatlik tuyg'ularini chiniqtiradi. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida akademik muhitning o'zida tolerantlik prinsiplari ustuvor bo'lishi zarur. Bu jarayonda professor-o'qituvchilarning shaxsiy namunasi eng asosiy omildir. Agar professor-o'qituvchi o'z faoliyatida avtoritar boshqaruv uslubini qo'llasa, talabaning fikrini mensimasa, o'z nuqtai nazaridan boshqacha fikr bildirgan yoshlarni tazyiq ostiga olsa, hech qanday nazariy dars tolerantlikni shakllantira olmaydi. Pedagog auditoriyada erkin fikr bildirish, samimiy munozara o'tkazish, har bir talabaning individual qadr-qimmatini e'tirof etish muhitini yaratsagina, talaba bu madaniyatni tabiiy ravishda o'zlashtiradi. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi subyekt-subyekt munosabatlari demokratik ta'limning hamda bag'rikenglik muhitining bosh garovidir. Bundan tashqari, axborot asrida yoshlarda tanqidiy fikrlash (critical

thinking) va axborot madaniyatini rivojlantirish tolerantlikning ajralmas qalqoni hisoblanadi. [10/13/2026 9:56 AM] Maqola_admin1: Bugungi kunda global internet tarmog'i, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar orqali yoshlar ongiga turli buzg'un g'oyalar, etnik yoki diniy adovatni qo'zg'atuvchi materiallar, nafrat tili (hate speech) faol singdirilmoqda. Agar talabada axborotni filtrlash, faktlarni tekshirish (fact-checking), hissiy manipulyatsiyalarga berilmaslik ko'nikmasi yetarli bo'lmasa, u osongina murosasizlik va ksenofobiya girdobiga tushib qolishi mumkin. Oliy ta'lim tizimida axborot gigiyenasi va tanqidiy tahlil ko'nikmalarini singdirish orqali yoshlarda axborot manipulyatsiyasiga qarshi mustahkam ma'naviy-psixologik immunitet hosil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim muassasalari talabalarida tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish — bu uzluksiz, ko'p qirrali va tizimli pedagogik jarayondir. Mazkur jarayon faqat ma'lum bir fan yoki alohida tadbir doirasi bilan chegaralanmay, ta'lim dasturlari, interfaol o'qitish texnologiyalari, psixologik treninglar, jamoaviy loyihalar, madaniy tadbirlar hamda akademik jamoaning axloqiy muhitini o'z ichiga olgan yaxlit klaster sifatida amalga oshirilishi shart. Talaba-yoshlarda empatiya, tanqidiy tafakkur, konstruktiv muloqot va o'zgalar huquqini e'tirof etish ko'nikmalarini yuksaltirish orqali biz nafaqat o'z kasbining yetuk mutaxassislarini, balki mamlakatimizning ijtimoiy barqarorligini ta'minlaydigan, xalqaro hamjamiyatda teng huquqli va hurmatli muloqot olib borishga qodir barkamol shaxslarni tarbiyalagan bo'lamiz.

Adabiyotlar (References):

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Jo'rayev N. Tolerantlik falsafasi va milliy ma'naviyat asoslari. – Toshkent: Akademiya, 2012.
4. Asmolov A.G. O smyslah ponyatiya «tolerantnost» v sovremennoy pedagogike i psixologii // Voprosy psixologii. – Moskva, 2001. – № 2. – S. 3–18.
5. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. Proclaimed and signed by the Member States of UNESCO on 16 November 1995. – Paris: UNESCO, 1995.
6. Bekmurodov M.B. Zamonaviy boshqaruv sotsiologiyasi va pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2020.
7. Quronov M. Milliy tarbiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
8. Gazman O.S. Pedagogika svobody: put v gumanisticheskuyu kulturu XXI veka //

Novye tsennosti obrazovaniya. – Moskva, 1996. – Vyp. 6.

9. Bondarevskaya E.V. Teoriya i praktika lichnostno-orientirovannogo obrazovaniya. – Rostov-na-Donu: RGPU, 2000.

10. Allport G.W. The Nature of Prejudice. – Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954.

11. Ziyomuhamedov B., Tojiyev M. Pedagogik texnologiya — zamonaviy o‘quv jarayonining asosi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.

12. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.